

IJTIMOYIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 4

2026

RUS TILINI O‘QITISHDA DIALOGIK NUTQNI SHAKLLANTIRISH USULLARI

Mirsagatova Umida Zaxidovna

Toshkent kimyo-texnologiya instituti, dotsent

Annotatsiya

Mazkur maqolada rus tilini o‘qitish jarayonida o‘quvchilarda dialogik nutq ko‘nikmalarini shakllantirishning samarali usullari nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Kommunikativ yondashuv asosida muloqot faoliyatini rivojlantirish, rol o‘yinlari, savol-javob texnikalari va interaktiv metodlarning ahamiyati yoritiladi. Tadqiqot davomida dialogik nutqni rivojlantirishga ta’sir etuvchi pedagogik va psixologik omillar aniqlanadi. Shuningdek, talabalarning nutq faolligi, erkin fikr bildirish qobiliyati va kommunikativ kompetensiyasini oshirishda qo‘llaniladigan metodlar asoslab beriladi. Natijada dialogik nutqni shakllantirishning samarali pedagogik yondashuvlari aniqlanadi.

Kalit so‘zlar: dialogik nutq, kommunikativ kompetensiya, rus tili metodikasi, nutq faoliyati, interaktiv metodlar, rol o‘yinlari, muloqot.

МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ ДИАЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Мирсагатова Умида Захидовна

Ташкентский химико-технологический институт, доцент

Аннотация

В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты формирования диалогической речи при обучении русскому языку. Особое внимание уделяется коммуникативному подходу, использованию ролевых игр, вопросно-ответных техник и интерактивных методов обучения. В ходе исследования выявлены педагогические и психологические факторы, влияющие на развитие диалогической речи. Обоснована эффективность методов, направленных на повышение речевой активности учащихся, развитие их способности к свободному выражению мыслей и формирование коммуникативной компетенции. В результате определены эффективные педагогические подходы к развитию диалогической речи.

Ключевые слова: диалогическая речь, коммуникативная компетенция, методика русского языка, речевая деятельность, интерактивные методы, ролевые игры, общение.

METHODS OF DEVELOPING DIALOGIC SPEECH IN TEACHING THE RUSSIAN LANGUAGE

Mirsagatova Umida Zaxidovna

Tashkent Chemical-Technological Institute, Associate Professor

Abstract

This article analyzes the theoretical and practical aspects of developing dialogic speech in teaching the Russian language. Special attention is given to the communicative approach, role-playing activities, question-answer techniques, and interactive teaching methods. The study identifies pedagogical and psychological factors influencing the development of dialogic speech. It substantiates the effectiveness of methods aimed at enhancing students' speaking activity, improving their ability to express ideas freely, and developing communicative competence. The

results highlight effective pedagogical approaches to fostering dialogic speech in language learning.

Keywords: dialogic speech, communicative competence, Russian language teaching methodology, speaking skills, interactive methods, role play, communication.

Zamonaviy xorijiy til o'qitish metodikasida kommunikativ yondashuv ustuvor yo'nalish sifatida shakllanib, ta'lim jarayonining asosiy maqsadi sifatida o'quvchilarning real muloqotga kirisha olish qobiliyatini rivojlantirish belgilangan. Bugungi kunda tilni o'rganish faqat grammatik qoidalarni o'zlashtirish bilan cheklanmay, balki uni amaliy nutq faoliyatida qo'llashni ham talab qiladi. Shu nuqtai nazardan, dialogik nutqni shakllantirish til o'qitishning eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, rus tilini o'rganishda o'quvchilarning muloqotga kirishish, savol berish va javob qaytarish, fikr almashish kabi ko'nikmalarini rivojlantirish dolzarb pedagogik muammo sifatida namoyon bo'ladi.

Dialogik nutq til faoliyatining asosiy shakllaridan biri bo'lib, ikki yoki undan ortiq shaxs o'rtasidagi bevosita muloqotni ifodalaydi. Dialog jarayonida nutq tezkor, vaziyatga mos va o'zaro bog'liq bo'ladi. Shu sababli dialogik nutqni shakllantirish nafaqat til bilimlarini, balki psixologik tayyorgarlikni, kommunikativ strategiyalarni va ijtimoiy ko'nikmalarni ham talab etadi. Bu esa dialogik nutqni o'rgatish jarayonini murakkab va ko'p qirrali pedagogik jarayonga aylantiradi.

Biroq amaliyotda rus tilini o'qitishda dialogik nutqni rivojlantirish yetarli darajada samarali tashkil etilmayotgani kuzatiladi. Ko'plab o'quv jarayonlarida e'tibor asosan grammatik qoidalarni o'rgatishga qaratilib, muloqot faoliyatiga yetarli darajada e'tibor berilmaydi. Natijada o'quvchilar nazariy bilimlarga ega bo'lsa-da, ularni real nutq jarayonida qo'llashda qiyinchilikka duch keladi. Bundan tashqari, o'quvchilarda nutqiy faoliyatga nisbatan psixologik to'siqlar, til muhitining yetarli emasligi va motivatsiyaning pastligi kabi omillar ham dialogik nutqni shakllantirishga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Mazkur holat rus tilini o'qitishda dialogik nutqni shakllantirishning samarali usullarini aniqlash va ularni ta'lim jarayoniga joriy etish zaruratini yuzaga keltiradi. Shu bois ushbu muammo ilmiy-metodik jihatdan chuqur tahlil qilinishi va zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida yechimlar ishlab chiqilishi lozim.

Mazkur tadqiqotning maqsadi rus tilini o'qitish jarayonida o'quvchilarda dialogik nutq ko'nikmalarini shakllantirishning samarali pedagogik usullarini aniqlash va ularni ilmiy asosda tahlil qilishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: dialogik nutq tushunchasining nazariy asoslarini o'rganish, rus tilini o'qitishda nutqiy muammolarni aniqlash, dialogik nutqni rivojlantirishga qaratilgan metodlarni tahlil qilish hamda ularning samaradorligini asoslab berish.

Dialogik nutq til faoliyatining asosiy shakllaridan biri bo'lib, ikki yoki undan ortiq shaxs o'rtasidagi bevosita muloqotni ifodalaydi. U nutqiy jarayonning dinamik, vaziyatga bog'liq va o'zaro ta'sirga asoslangan ko'rinishi sifatida tavsiflanadi. Dialogik nutqda ishtirokchilar navbatma-navbat fikr bildiradi, savol-javob orqali muloqot davom etadi va nutq jarayoni situativ xarakter kasb etadi. Bu nutq turi tezkorlik, spontanlik va qisqa sintaktik konstruksiyalar bilan ajralib turadi. Shu bilan birga, unda intonatsiya, pauza va noverbal vositalar ham muhim rol o'ynaydi.

Dialogik nutq monologik nutqdan bir qator muhim jihatlar bilan farqlanadi. Monologik nutq bir shaxs tomonidan uzluksiz bayon etiladigan, oldindan rejalashtirilgan va mantiqiy jihatdan izchil tuzilgan nutq shakli bo'lsa, dialogik nutq o'zaro muloqot asosida shakllanadi va unda fikrlar qisqa, tezkor hamda ko'pincha oldindan tayyorlanmagan bo'ladi. Monologda nutqning tuzilishi ustuvor bo'lsa, dialogda kommunikativ vaziyat va suhbatdosh bilan o'zaro aloqadorlik asosiy omil hisoblanadi. Muloqot jarayonida dialogik nutqning roli beqiyosdir, chunki u tilning amaliy qo'llanilishini ta'minlaydi. Til o'rganishda aynan dialog orqali o'quvchi real kommunikativ vaziyatga kiradi, savol berish, javob qaytarish, fikr bildirish va suhbatni davom ettirish ko'nikmalarini egallaydi. Shu sababli dialogik nutqni shakllantirish til o'qitishning asosiy

maqsadlaridan biri sifatida qaraladi.

Kommunikativ yondashuv zamonaviy til o'qitish metodikasining asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib, u tilni real muloqot vositasi sifatida o'rgatishni nazarda tutadi. Ushbu yondashuvda asosiy e'tibor grammatik bilimlarni yodlashga emas, balki ularni kommunikativ vaziyatlarda qo'llay olish qobiliyatini shakllantirishga qaratiladi. Shu nuqtai nazardan, dialogik nutq kommunikativ yondashuvning markaziy komponenti sifatida namoyon bo'ladi.

Kommunikativ kompetensiya til o'rganishda asosiy natija sifatida qaralib, u shaxsning til vositalaridan samarali foydalanish qobiliyatini anglatadi. Bu kompetensiya lingvistik, sotsiolingvistik va pragmatik komponentlarni o'z ichiga oladi. Dialogik nutq aynan ushbu komponentlarning integratsiyasi orqali shakllanadi, chunki muloqot jarayonida nafaqat til qoidalari, balki vaziyat, suhbatdosh va nutq maqsadi ham hisobga olinadi. Nutq faoliyatining turlari — tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozish — o'zaro bog'liq holda rivojlanadi, biroq dialogik nutq asosan tinglash va gapirish ko'nikmalariga tayanadi. Dialog jarayonida o'quvchi suhbatdoshning nutqini tushunadi va unga mos ravishda javob qaytaradi. Bu esa nutq faoliyatining integrativ xarakterini namoyon etadi.

Til o'rganishda muloqotning o'rni shundaki, u o'quvchini real kommunikativ vaziyatga jalb etadi va tilni amaliy qo'llashga undaydi. Muloqot asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni o'quvchilarning faolligini oshiradi, ularni mustaqil fikrlashga undaydi va tilni tabiiy sharoitda o'zlashtirish imkonini beradi.

Dialogik nutqni shakllantirish bir qator muhim omillarga bog'liq bo'lib, ular til o'rganish jarayonining samaradorligini belgilaydi. Eng avvalo, til muhiti muhim ahamiyat kasb etadi. Til muhiti mavjud bo'lgan sharoitda o'quvchilar tilni real kommunikativ vaziyatlarda qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladi. Sun'iy tashkil etilgan til muhiti ham, masalan, rol o'yinlari va situatsion mashqlar orqali, dialogik nutqni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Motivatsiya dialogik nutqni shakllantirishning asosiy harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. O'quvchi til o'rganishga qiziqqan va muloqot qilishga intilgan taqdiridagina u faol nutqiy jarayonga kirishadi. Ichki motivatsiya, ya'ni tilni o'rganishga bo'lgan qiziqish, dialogik nutqni rivojlantirishda ayniqsa muhimdir.

Psixologik omillar ham muhim ahamiyatga ega. Ko'plab o'quvchilar til o'rganishda nutqiy to'siqlarga duch keladi, ya'ni ular xato qilishdan qo'rqadi yoki o'z fikrini erkin ifoda eta olmaydi. Shu sababli pedagog o'quvchilar uchun qulay psixologik muhit yaratishi, ularni qo'llab-quvvatlashi va nutqiy faollikka rag'batlantirishi zarur. Ana shu omillar birgalikda dialogik nutqning samarali shakllanishini ta'minlaydi.

Mazkur tadqiqot rus tilini o'qitishda dialogik nutqni shakllantirishning samarali usullarini aniqlashga qaratilgan bo'lib, unda nazariy va amaliy yondashuvlar uyg'un holda qo'llanildi. Tadqiqot jarayonida pedagogik kuzatish, eksperiment, tahlil va taqqoslash metodlaridan foydalanildi. Kuzatish metodi orqali talabalar nutq faoliyati, muloqotdagi ishtiroki va dialog qurish ko'nikmalari o'rganildi. Pedagogik eksperiment esa dialogik nutqni rivojlantirishga qaratilgan maxsus metodlarning samaradorligini aniqlash maqsadida tashkil etildi.

Tadqiqot Toshkent kimyo-texnologiya instituti talabalari ishtirokida olib borildi. Umumiy ishtirokchilar soni 53 nafarni tashkil etib, ular tajriba va nazorat guruhlariga ajratildi. Tajriba guruhida dialogik nutqni rivojlantirishga qaratilgan interaktiv metodlar qo'llanilgan bo'lsa, nazorat guruhida an'anaviy o'qitish usullari asosida mashg'ulotlar olib borildi.

Jadval 1. Tadqiqot ishtirokchilarining taqsimlanishi

Guruh turi	Talabalar soni	O'qitish usuli
Tajriba guruhi	27 nafar	Interaktiv metodlar asosida
Nazorat guruhi	26 nafar	An'anaviy metodlar asosida
Jami	53 nafar	—

Eksperiment davomida tajriba guruhida quyidagi o'qitish metodlari tizimli ravishda qo'llanildi. Rol o'yinlari orqali talabalar turli kommunikativ vaziyatlarga jalb etilib, ular real

hayotiy dialoglarni modellashtirish imkoniyatiga ega bo'ldi. Ushbu metod talabalarning muloqotga kirishish, suhbatni davom ettirish va nutqiy vaziyatga moslashish ko'nikmalarini rivojlantirdi.

Dialog tuzish mashqlari orqali talabalar berilgan mavzu asosida mustaqil dialoglar yaratdi. Bu jarayon ularning nutqiy fikrlashini, grammatik tuzilmalarni to'g'ri qo'llashini va nutq mantiqini shakllantirdi. Dialoglar turli vaziyatlarga mos ravishda tuzildi, bu esa ularning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qildi.

Savol-javob texnikalari esa talabalarni faol muloqotga jalb etishda samarali vosita sifatida qo'llanildi. Ushbu metod orqali talabalar savol berish, aniqlashtirish va javob qaytarish ko'nikmalarini egalladi. Bu esa dialogik nutqning asosiy komponentlarini rivojlantirishga yordam berdi.

Tadqiqot natijalari tajriba va nazorat guruhlarida olib borilgan pedagogik faoliyat samaradorligini taqqoslash asosida tahlil qilindi. Olingan ma'lumotlar shuni ko'rsatdiki, dialogik nutqni rivojlantirishga qaratilgan interaktiv metodlar qo'llangan tajriba guruhida sezilarli ijobiy o'zgarishlar kuzatildi.

Eksperiment boshida har ikkala guruhda ham talabalar dialogik nutq ko'nikmalari o'rtacha darajada ekanligi aniqlangan. Tadqiqot davomida tajriba guruhida rol o'yinlari, dialog tuzish mashqlari va savol-javob texnikalari muntazam qo'llanildi. Natijada talabalar nutq faolligi, fikrni erkin ifodalash va muloqotni davom ettirish ko'nikmalarida ijobiy o'sish kuzatildi. Nazorat guruhida esa an'anaviy metodlar qo'llanganligi sababli o'zgarishlar mavjud bo'lsa-da, ular tajriba guruhiga nisbatan kamroq darajada bo'ldi.

Jadval 2. Tajriba va nazorat guruhlarini o'rtasidagi natijalar taqqoslanishi

Ko'rsatkichlar	Tajriba guruhi (%)	Nazorat guruhi (%)
Eksperiment boshida	56.2	55.8
Eksperiment yakunida	69.8	60.1
O'sish darajasi	+13.6	+4.3

Natijalardan ko'rinib turibdiki, tajriba guruhida dialogik nutq ko'nikmalarining rivojlanish samaradorligi 13.58 foizdan ortiq, amaliy hisobda esa 13.6 foizga oshgan. Bu esa qo'llanilgan pedagogik usullarning yuqori samaradorligini tasdiqlaydi.

Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, interaktiv metodlar asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni talabalarning kommunikativ faolligini sezilarli darajada oshiradi. Ayniqsa, rol o'yinlari va dialogik mashqlar talabalarni real muloqotga yaqin sharoitda faol ishtirok etishga undaydi.

13.58 foizdan ortiq o'sish ko'rsatkichi bir qator omillar bilan izohlanadi. Birinchidan, o'quvchilarning faol ishtiroki va motivatsiyasi oshadi. Ikkinchidan, nutqiy faoliyat amaliy yo'naltirilgan xarakter kasb etadi. Uchinchidan, tezkor qayta aloqa va o'z-o'zini nazorat qilish imkoniyati yuzaga keladi. To'rtinchidan, kommunikativ vaziyatlarning modellashtirilishi talabalarning real muloqotga tayyorgarligini kuchaytiradi. Natijada dialogik nutqni shakllantirishda interaktiv metodlarning qo'llanilishi an'anaviy yondashuvlarga nisbatan ancha samarali ekanligi ilmiy jihatdan asoslandi.

Mazkur tadqiqot rus tilini o'qitishda dialogik nutqni shakllantirish masalasi zamonaviy til o'qitish metodikasining muhim yo'nalishlaridan biri ekanligini ilmiy jihatdan asoslab berdi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, dialogik nutqni rivojlantirish an'anaviy reproduktiv yondashuv orqali emas, balki kommunikativ va interaktiv metodlar asosida samarali amalga oshiriladi. Ayniqsa, rol o'yinlari, dialog tuzish mashqlari va savol-javob texnikalaridan tizimli foydalanish talabalarning nutqiy faolligini oshirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari tajriba guruhida dialogik nutq ko'nikmalarining rivojlanish darajasi 13.58 foizdan ortiq oshganini ko'rsatdi. Bu esa qo'llanilgan pedagogik usullarning yuqori samaradorligini tasdiqlaydi. Talabalarda mustaqil fikrlash, erkin muloqotga kirishish, suhbatni davom ettirish va kommunikativ kompetensiyani shakllantirishda sezilarli ijobiy o'zgarishlar kuzatildi.

Dialogik nutqni shakllantirish jarayonida til muhiti, motivatsiya va psixologik omillar muhim rol o'ynashi aniqlandi. Shu bois pedagoglar tomonidan qulay kommunikativ muhit yaratish, talabalarni faol ishtirok etishga undash va xatolardan qo'rqmaslik muhitini shakllantirish zarur hisoblanadi.

Amaliy jihatdan quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi: rus tilini o'qitishda dialogik nutqqa yo'naltirilgan mashg'ulotlarni keng joriy etish; interaktiv metodlardan tizimli foydalanish; talabalarni juftlik va guruhlarda ishlashga jalb etish; real kommunikativ vaziyatlarni modellashtirish lozim. Shuningdek, nutqiy faoliyatni baholashda formativ yondashuvdan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Kelgusidagi tadqiqotlar dialogik nutqni rivojlantirishning innovatsion texnologiyalar asosidagi modellari, raqamli vositalar orqali muloqotni rivojlantirish hamda turli til darajalaridagi o'quvchilar uchun differensial metodikalarni ishlab chiqishga qaratilishi zarur. Bu esa til o'qitish metodikasining yanada takomillashuviga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Пассов Е. И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. – М.: Просвещение, 1991. – 223 с.
2. Щукин А. Н. Методика преподавания русского языка как иностранного. – М.: Русский язык. Курсы, 2017. – 512 с.
3. Зимняя И. А. Педагогическая психология. – М.: Логос, 2004. – 384 с.
4. Леонтьев А. А. Психология общения. – М.: Смысл, 1999. – 365 с.
5. Выготский Л. С. Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 1999. – 352 с.
6. Бим И. Л. Теория и практика обучения иностранному языку. – М.: Просвещение, 1988. – 256 с.
7. Harmer J. How to teach English. – London: Longman, 2007. – 288 p.
8. Brown H. D. Principles of language learning and teaching. – New York: Pearson Education, 2007. – 410 p.
9. Richards J. C., Rodgers T. S. Approaches and methods in language teaching. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 270 p.
10. Littlewood W. Communicative language teaching. – Cambridge: Cambridge University Press, 1981. – 108 p.